

CH. LEMCHENO SUKAKTUVIŲ KNYGA

Praeitais metais kalbos barų artojui Chackeliui Lemchenui suėjo devyniasdešimt metų (gimė 1904 m. balandžio 21 d. Papilėje, dabartiniame Akmenės rajone, vienaip ar kitaip susijusiame su ne vieno kalbos darbininko gyvenimu, pradedant bene Kalikstu Kasakauskiu ir Simonu Daukantu. Kas žino, gal garsūs to krašto kalbos darbų pranokėjai pakurstė ir šį papilėniškį). Sukaktuvių proga Lietuvos valstybinis žydų muziejus suskubo išleisti dailią knygą „Darbai ir polėkiai“¹, kurią sudarė Polina Pailis ir Judita Rozina, o redagavo bei mokslškai konsultavo Rytis Trimonis.

Prieš antraštinį knygos lapą šalia sukaktuvinininko nuotraukos įdėtas prieš 70 m. rašytas J. Jablonskio atsiliepimas, kuriame, be kitko, pasakyta: „<...> nedaug tėra studentų, kurie taip gerai, kaip jis, nusimano apie lietuvių kalbos dalykus <...>“. Toks didžiausio bendrinės kalbos tvarkytojo žodis būtų labai prie širdies turbūt bet kuriam kalbininkui. O Ch. Lemchenui tuomet buvo tik dvidešimt...

Knyga pradedama prieš pratarmę įdėtu E. Zingerio straipsneliu „Kultūrų suartintojas“. Čia suminėti Ch. Lemcheno darbai, turintys vertę lietuvių ir žydų kultūrai, kurių ilgametis tarpininkas yra sukaktuvinininkas, primintos jo golgotos. Tolesni skelbiniai pateikti skyriais.

Į pirmąją knygos skyrių sudėti straipsniai apie Ch. Lemcheną. Skyrius pradedamas Z. Zinkevičiaus sveikinamuoju žodžiu. K. Ulvydas prisiminė prieškarinį sukaktuvinininką kaip žydų gimnazijų lietuvių kalbos mokytojo darbą, metė žvilgsnį į jo parašytus ir redaguotus žodynus, kalbos kultūros ugdomąją veiklą, A. Sabaliauskas plačiau pagvildeno Ch. Lemcheno knygos „Lietuvių kalbos įtaka Lietuvos žydų tarmei“ svarbą, V. Vitkauskas stengėsi apžvelgti visus jo kalbos darbus. Gražių žodžių puokštę sukaktuvinininkui įteikė Oksfordo universiteto docentas H.D. Kacas, žurnalistas G. Smoliakovas, spaudos

¹ Darbai ir polėkiai: Kalbininko Chackelio Lemcheno 90-osioms gimimo metinėms. - V.: Lietuvos valstybinis žydų muziejus, 1994. - 208 p.

darbuotojas D. Gelpernas ir rašytojas G. Kanovičius. Čia įdėtas ir Ch. Lemchenui skirtas A. Churgino cilėraštis bei mokytojo J. La-
zausko laiškas.

Visi šiam skyriui rašę kalbininkai, be kitų Ch. Lemcheno darbų, mini ir redaktoriaus bei terminologo veiklą. Daugiau kaip tris dešimtmečius sukaktuvininkas valgė redaktoriaus duoną. Be kitų leidi-
nių, į gyvenimą jis palydėjo dalį lietuvių kalbos mokslo darbų, tarp jų ir fundamentinę tritomę akademinę „Lietuvių kalbos gramatiką“, taip pat bemaž visus per ketvirtį šimtmečio metų leidyklos išleistus įvairių sričių terminų žodynus.

Terminologijos darbą kalbininkas dirbo profesionaliai, pirmuo-
sius kelis pokario dešimtmečius jis veikliai dalyvavo, galima sakyti, visuose šios srities darbuose, matyt, dažnokai tardamas lemiamą žo-
dį. Leidykloje Ch. Lemcheno redaguoti teisės, bibliotekininkystės, geologijos ir fizinės geografijos, fizikos, politechnikos, melioracijos, chemijos, literatūros, botanikos, ekonomikos, skaičiavimo technikos, meteorologijos, medicinos terminų žodynai buvo ir tebėra reikšmin-
gi norminamieji lietuvių terminologijos darbai. Beveik visi tie žody-
nai buvo peržiūrėti Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Termin-
ologijos komisijos, tad jie ne tik diegė norminius terminus, bet ir dėjo
pamatus tolesniam tų sričių terminų tvarkymui ir organizuotam ter-
minologijos darbui, rodė šio darbo kryptis apskritai. Ir nesvarbu, kad
dalis tuose žodynuose teiktų terminų neprigijo, kad šiek tiek jų vė-
liau buvo pataisyta ar pakeista, kad pagaliau ir kai kurie prieš kelias-
dešimt metų išleisti patys žodynai dabar jau yra pasenę ar senstelėję,
išleista naujų. Savo darbą, didelį terminijos norminamąjį vaidmenį
jie atliko ir ilgai tarnavo, dauguma ir dabar tebetarnauja kaip svar-
biausi tų sričių pavyzdinės terminologijos šaltiniai. O dėl neprigiji-
mo tai nemažą ir J. Jablonskio, ir J. Balčikonio, ir kitų žymiųjų kalbi-
ninkų teikinių dalis liko neišplitusi kalboje, jų vietoje įsigalėjo kiti,
vienu kitu atveju netgi taisyti žodžiai ir pasakymai. Laikas daro pa-
taisas. Bet jis nepajėgus sumažinti vaidmens, kurį tie darbai atliko.

Per puikių sukaktuvių šurmulį nebuvo atkreiptas dėmesys į tai,
kad didžiai svarbūs lietuvių terminologijai yra ir veikliausiai Ch. Lem-
chenui triūsiant parengti du verstiniai „Tarptautinių žodžių žodynai“

(1951 ir 1969 m.). Jie daug padėjo nusistovėti fonetiniam, akcentologiniam, gramatiniam daugelio į tuos žodynus sudėtų vadinamųjų tarptautinių terminų aplietuvinimui, sutvirtinti pačius to aplietuvinimo pamatus, o nepagailėtais įdėti lietuviškais atitikmenimis ar sinonimais rodyta, kad norint galima išsiversti ir be skolinių. O ką jau kalbėti apie paties Ch. Lemcheno parengtus rusų–lietuvių kalbų žodynus, kurie daugeliui įvairiausių sričių knygų, knygelių, straipsnių vertėjų buvo parankinės knygos (tai rodo ir šilti “Darbuose ir polėkiuose” spausdinamo J. Lazausko, vertusio kažkokią medicinos knygą, laiško Ch. Lemchenui žodžiai). Beje, už didžiausią iš tų žodynų, keturtomį “Rusų–lietuvių kalbų žodyną”, išleistą 1982–1985 m., Ch. Lemchenui kartu su kitais autoriais paskirta 1987 m. Lietuvos TSR valstybinė mokslo ir technikos premija.

Kad terminologijos dalykai Ch. Lemchenui yra nemažai rūpėję, rodo ir keletas jo “Kalbos kultūros” leidinyje bei laikraščiuose paskelbtų straipsnių. Dalis šios ir kitos tematikos kalbininko, mokytojo, žodynininko ir terminologo, straipsnių įdėta ir į aptariamą jo sukakčiai skirtą knygą, jos antrąjį skyrių (gaila, kad dauguma tų darbų spausdinama sutrumpinta, o kai kurie ir visai nepateko. Tokia gražia proga būtų labai tikę nepagailėti lanko kito ir sudėti visus įvairiuose leidiniuose išsimėčiusius skelbinius. Dabar tikriausiai teks laukti kitos, dar garbingesnės sukakties).

Galima sakyti, vos prasiautus karo audrai, 1951 m. “Literatūroje ir mene” paskelbtame straipsnyje “Lietuviškosios mokslinės terminologijos klausimu” Ch. Lemchenas atkreipė visuomenės akis į būtinumą rūpintis įvairių sričių terminais, ragino steigti nuolatinę išmanančią terminologijos komisiją tam darbui tvarkyti.

1963 m. “Kalbos kultūroje” įdėtame straipsnyje “Veiksmažodiniai daiktavardžiai su priesaga *-(i)acija*” atkreiptas dėmesys, kad vadinamieji tarptautiniai terminai, turintys priesagą *-(i)acija/-cija*, ne vienu atveju savo reikšme bent kiek skiriasi nuo tų pat veiksmažodžių vedinių su priesaga *-imas*. O straipsnyje “Keli terminų darybos klausimai” (1961 m.), glaustai apžvelgus, kas padaryta ir daroma, iškeliamas pamatinis terminologijos darbo dalykas – “itin svarbu, kuriant naujus arba tvarkant senuosius terminus, laikytis kalbos moks-

lo dėsnių ir taisyklių" (p. 55), ginami su priesaga *-inis, -ė* sudaryti būdvardžiai, vartojami sudėtinuose terminuose, parodomas jų funkcinis sutikimas su įvardžiutinėmis būdvardžių lytimis, aptariama ir keletas kitų dalykų. Čia reikėtų pasakyti, kad straipsnyje peikiami chemijos žodyno recenzentai, laikę *dvimolekulinis* netinkamai sudarytu žodžiu, vis dėlto buvo teisūs. Straipsnio autoriui nei visų pirma negyvais DŽ₁ (1954) pavyzdžiais, nei netgi J. Jablonskio minėtomis *berankinėmis siuvarmosiomis mašinomis* nepavyko įtikinti, kad vienodai priimtina sakyti, tarkim, ir *mėlynakė*, ir *mėlynakinė mergina*, kad J. Balčikonis bus be reikalo purkštavęs prieš *bejungtukinius sakinius* ir kad sėkmingai kalbininkai galėtų vartoti kokius *dviskiemeninius žodžius* (nebūtinai vien savo įsikaltus *dviskiemeniūs*). Tie kalbos dėsniai, kurių reikia laikytis ir terminologijos darbą dirbant, tokių mišrios darybos žodžių neremia. O rašoma tai čia dėl to, kad tokių terminų vis dar pavartojama ir net naujų padaroma.

Dar daugiau reikia ginčytis dėl kai kurių kartu su A. Šuminiu pasirašyto straipsnio "Dėl kai kurių terminologijos klausimų" (1967 m.) teiginių. Šiame straipsnyje klišė ir medikams, ir jų talkininkei kalbininkei A. Kučinskaitėi dėl lietuviškų sinonimų vadinamiesiems tarptautiniams medicinos terminams ieškojimo. Keistas, labai keistas nuolat šiame straipsnyje kartojamas argumentas, kad lietuviui sunkiau bus suprasti lietuvišką žodį negu skolinį. Jokiu būdu negalima pritariti pagrindinei straipsnio autorių nuostatai, kad šalia, kad ir įsigalėjusių, vadinamųjų tarptautinių terminų neverta kurti savų atitikmenų. Vargšui studentui, kurio straipsnyje gailimasi, nes jam teksią tų visų terminų mokytis, būtų dar lengviau, jei medikai tevertotų vien lotyniškus terminus. Tada lietuviškai visai nereikėtų mokytis, net tų tarptautinių! Juk šiaip ar taip žiūrėsi, medikų kalba, taikliau kito nemažo kultūrininko A. Žirgolio pastebėjimu, turi visus žargono požymius. Tad žmonės, sumaniusius bent kiek ją palietuvinti, reikėtų remti, skatinti, prireikus patarti, kaip tai geriau padaryti. Per didelis kalbos "suinternacionalinimas" yra kenksmingas dalykas. Lietuviui tinka norėti ir siekti, kad jo kalba būtų lietuviška.

Trečiąją "Darbų ir polėkių" skyrių sudaro Ch. Lemcheno darbai apie žydų kalbą ir kultūrą. Be abejo, reikšmingiausias iš jų yra tyri-

nėjimas "Lietuvių kalbos įtaka Lietuvos žydų tarmei", 1970 m. išleistas 1000 egzempliorių tiražu. Dabar čia spausdinamos (ir vėl 1000 egz.!), deja, tik šio svarbaus darbo ištraukos. O juk, prabėgus ketviriui šimtmečio metų, taip būtų tikę perspausdinti visą šį ir žydų, ir lietuvių kalbotyrai nepamainomą, nesenstantį ir vienintelį tokį tyrinėjimą bei faktų aruodą, šių eilučių rašytojui davusį proga dar kartą parymoti prie gimtosios pavėnčių tarmės žodžių.

Toliau (IV ir V skyriai) įdėta Ch. Lemcheno straipsnių kultūros klausimais, jo vertimų, spausdinamas 1966 m. ginamasis raštas TSRS valdžiai dėl leidėjo Antano Kniūkštos. Šeštąjį knygos skyrių sudaro Ch. Lemcheno darbų ir literatūros apie jį bibliografija. Čia suminėtos sukaktuvininco parašytos knygos (iš viso išleista 15), straipsniai (čia jų surašyta 25), vertimai (27 skelbiniai), redaguoti leidiniai (24 knygos) ir nemažas pluoštas įvairių skelbinių, kuriuose apie jį rašoma ar, matyt, bent minimas jis pats ar jo darbai. Bibliografiją, be abejo, reikės papildyti. Vien metęs akį į redaguotųjų leidinių skyrelį, skaitytojas pasiges 1958 m. išleistų "Fizikos terminų žodyno" ir A. Novodvorskio "Anglų-lietuvių kalbų politechninio žodyno", taip pat 1979 m. išleisto didžiojo "Fizikos terminų žodyno". Nepaminėti čia ir 1951 bei 1969 m. išleisti verstiniai "Tarptautinių žodžių žodynai". Nesunkiai susirastų ir literatūros apie sukaktuvininą skyrelio papildymų.

Knyga baigiama lietuviškai, angliškai ir žydiškai (jidiš) spausdinamomis Ch. Lemcheno gyvenimo ir veiklos datomis bei sudarytojų paaiškinimais. Leidinyje saikingai pateikta nuotraukų iš Ch. Lemcheno ir jo šeimos gyvenimo.

Kadangi nemažą knygos dalis skirta kalbos dalykams, sunku iškęsti nepaminėjus ir vienos kalbos nepaprastybės. Viename straipsnyje apie sukaktuvininą parašyta taip: "Gerbiamasis Ch. Lemchenas garbingai nugyveno Aukščiausiojo jam skirtus metus. Padaryta daug, darbuotasi našiai, mokytasi ir kitus mokyta" (p. 28). Nė kiek neabejojant, kad ne prasčiau sukaktuvininco bus gyvenama ir toliau, keistas pasirodė pasakymas *kitus mokyta*. Rytų aukštaičiai, geriausiai mokantys tokius dalyvius vartoti, čia paprastai sako objekto vardininką, tai labai gražiu, dažnai kartojamu pasakymu šaukte šaukia

ir A. Baranauskas: “Senų **miškai** mylėta, tūlon giesmėn dėta; mūsų tėvėlių visos tos **giesmės** mokėta” (pabraukta mano. – St.K.). Vadinasi, *ne mokytasi ir kitus mokyta*, bet *mokytasi ir kiti mokyta*! Ar tai būtų naujos nemokamo kitatarinių lyčių vartojimo klaidos pradžia, ar gal žemaičio keršijimas aukštaičiams, kad tie vis suklysta, *vedinas* rūšies būdvardžius vartodami?

Baigiant tikrai malonu pasidžiaugti žymia kalbos ir kultūros žmogaus sukaktimi bei palinkėti jam dar žymesnių sukakčių. Malonu ta proga buvo perskaityti įdomią skoningai parengtą ir neblogai išleistą knygą “Darbai ir polėkiai”.